

Dějiny překlady z romštiny do češtiny a z češtiny do romštiny

Úvod

Romové jsou ve vztahu k svému mateřskému jazyku dosud v mnohém ohledu společenstvím preliterárním. Romština plní - tam kde je dosud užívána, převážně funkci domácího hovorového jazyka. V Evropě existují desítky romských dialektů, žádný z nich však není jazykem státem řízeného školního vzdělávání ani úředního styku v širším měřítku. Evropská charta menšinových či regionálních jazyků¹ poskytuje členským státům Rady Evropy, které ji podepsaly, právní rámec, v němž lze do značné míry posílit úlohu romštiny (a dalších jazyků) v oblasti vzdělávání a úředního styku. V praxi jsou ale tyto možnosti pro neinformovanost samotných Romů vyplývající z neutěšených sociálních poměrů, v nichž žijí, či pro nevědu místních složek státní správy, využívány romskými menšinami v jednotlivých evropských státech jen sporadicky.

Rovněž pokusy vytvořit psanou romštinu², která by byla v evropském měřítku obecným, všem Romům srozumitelným jazykem, narážejí na mnoho překážek. V první řadě na již zmíněnou nářeční rozrůzněnost, která je důsledkem staletí trvajících života v diaspoře; dále na funkční a v některých zemích i plnou negramotnost³ části evropské romské populace; na hodnotovou orientaci romské kultury na praktické činnosti přinášející bezprostřední užitek a další sociokulturní determinanty. V České republice je romština podobně jako v jiných státech menšinovým neteritoriálním jazykem. V Evropské chartě regionálních či menšinových jazyků je sice hned v preambuli zakotveno

„..., že právo užívat regionální nebo menšinový jazyk v soukromém a veřejném životě je nezcizitelným právem, jež odpovídá zásadám zakotveným v Mezinárodním paktu o občanských a politických právech Organizace

---

¹ Evropská charta regionálních či menšinových jazyků, Štrasburk 5. listopadu 1992. Pro ČR vstoupila v platnost 1. března 2007 (viz Sběrka zákonů).

² Nejvýznamnějším takovýmto pokusem je kodifikace romského pravopisu vytvořená Marcellem Courthiadem. Kodifikace byla přijata na 4. kongresu International Romani Union (Mezinárodní romské unie) ve Varšavě v dubnu 1990, avšak své uplatnění zatím našla ponejvíce v dokumentech Rady Evropy a různých komisí či výborů, případně v některých výukových materiálech pro romské děti zejména ve Francii a v Rumunsku.

³ Zdánlivě paradoxně nalézáme nejvyšší míru analfabetismu u Romů ve státech, které nepatřily do tzv. východního bloku. Např. v belgických Flandrech bylo podle odhadu z devadesátých let až 75% všech Romů negramotných a v Řecku dosahovalo toto číslo v téže době něco mezi 80-90%. (Údaje jsou převzaty z Clough, Brady. Romská kultura v Evropě: Informace o kulturním a občanském životě Romů v členských státech EU. Praha: Centrum politických analýz, 2002, s. 18 a 28).

spojených národů a duchu Úmluvy Rady Evropy o ochraně lidských práv a základních svobod;...”

ale jak bylo nastíněno výše, toto právo nedochází z více důvodů naplnění v reálném životě. Romština v České republice, respektive její nejrozšířenější varieta – severocentrální dialekt, byla sice pravopisně kodifikována⁴ a v sousední Slovenské republice byla dokonce v roce 2008 vyhlášena standardizace romštiny oficiálně deklarací⁵, ve vědomí Romů se ovšem tato skutečnost neodrazila, neboť většina z nich o tom neví. Kromě severocentrální romštiny je v České republice jako živý jazyk rozšířena ještě romština olašská a maďarská. Romština maďarská, kterou řadíme do jihocentrální skupiny romských dialektů, má oproti severocentrální a olašské romštině méně početnou skupinu rodilých mluvčích, a proto se i texty v této romštině nebo jejich překlady objevují jen ojediněle. Jazyk Sintů, tzv. německých Cikánů⁶, je u nás omezen na několik sintských rodů a česká romština, zachycená kdysi A. J. Puchmajerem⁷, se stala po vyvraždění českých Romů za druhé světové války s konečnou platností jazykem vymřelým.

1 Romské písemnictví a jeho periodizace

Za romské písemnictví budeme pro účel této studie považovat soubor všech textů vytvořených nebo zaznamenaných v romštině anebo přeložených do romštiny. V oblasti překladu zahrnujeme do výchozího materiálu ještě překlady z romštiny do češtiny. Korpus děl vymezený těmito třemi kategoriemi je ovšem omezen na díla vydaná na území Čech, Moravy a Slezska a na dialekty, které se zde vyskytují. Teprve v rámci takto specifikovaného souboru romských textů a překladů budeme případně rozlišovat texty, které vzešly z pera rodilých mluvčích romštiny, od těch, které byly zaznamenány či vytvořeny jazykovědci, etnografy, folkloristy nebo romisty. V centru naší pozornosti bude literární tvorba Romů a její překlady. Nevynecháme však ani překlady, jejichž původci nebyli rodilými

---

⁴ První koncept této kodifikace vyšel jako příloha zpravodaje „Románo lil“ v roce 1972. Viz Hübschmannová, Milena; Šebková, Hana. Pravopis romštiny. In Zbyněk Andrš (ed.) *Jekhetanutňa čhibaha = Společným jazykem*. Brno: Společenství Romů na Moravě, 2003, s. 68.

⁵ Štandardizácia rómskeho jazyka v Slovenskej republike, Bratislava, dne 29. června 2008.

⁶ U této původem romské skupiny došlo kdysi v minulosti ke změně etnického jména z hypotetického „Roma“ na Sinte, které se stalo jejich novým endonymem. Proto při opisu užívám hierarchicky nadřazeného exonyma Cikáni.

⁷ Blíže viz kap. 3.1 Biblické a mravoučné texty.

mluvčími romštiny, neboť bez nich by historie překládání z romštiny do češtiny a opačně nebyla úplná.

Nežli přistoupíme k vlastní periodizaci, musíme se alespoň letmo zmínit o subetnické skladbě romského (cikánského) obyvatelstva na území Čech, Moravy a Slezska. K autochtonním obyvatelům českých zemí patřili Čeští a Moravští⁸ Romové a Sintové. Čeští Romové a Sintové byli do konce padesátých let z větší části polokočovní, na rozdíl od Moravských Romů, kteří byli postupně od počátku 18. století usazováni na šlechtických panstvích. Čeští Romové žili, jak název napovídá, převážně v Čechách a pohybovali se v oblastech s převahou českého obyvatelstva. Sintové obývali pohraniční oblasti Čech a Slezsko, místa, kde sídlili Němci. Moravští Romové žili především na jihovýchodě Moravy, kde byli, jakožto po generace usedlí, dokonale integrováni do většinové společnosti. To také vysvětluje, proč právě mezi Moravskými Romy vznikla vrstva inteligence, jejíž někteří příslušníci⁹ byli činní i literárně. Všechny tři uvedené romské skupiny však postihl tragický osud: za druhé světové války byly téměř beze zbytku vyvražděny. Po válce přicházejí na území Čech, Moravy a Slezska Romové ze Slovenska. Jsou to především tzv. Slovenští Romové, kteří jsou jazykově a kulturně poměrně blízcí zejména Moravským Romům, méně už Českým.¹⁰ Další skupinou, která přichází zejména do českého pohraničí, ale ne masivně, jsou Maďarští Romové, kteří jsou původem z jižních oblastí Slovenska a kteří mluví odlišným dialektem než Čeští, Moravští a Slovenští Romové, ačkoliv se v kultuře se Slovenskými Romy v mnohém shodují. Poslední skupinou, která přichází na česká území po válce, jsou Olašští Romové, kteří si udrželi nomádní způsob života v největší míře a kteří se svou kulturou a svým jazykem výrazně odlišují od všech shora uvedených skupin.

Na základě těchto mimoliterárních faktů můžeme určit i předěl, který v periodizaci romské literatury zakončuje první etapu její existence. Je jím druhá světová válka, která na jedné straně ukončila možný rozvoj kultury a jazyka autochtonních romských/cikánských populací na teritoriu Čech, Moravy a Slezska, respektive jejich samotnou existenci, a na straně druhé umožnila, zvláště do vylidněných pohraničních oblastí, příliv Romů Slovenských, Maďarských a Olašských z východní části bývalého

---

⁸ Etnonyma rozvinutá přívlastkem píši velkým počátečním písmenem i v přívlastku, neboť mám na mysli nikoli čistě geografické určení, ale vymezení skupiny na základě kultury a jazyka.

⁹ Antonín Daniel, Rudolf Daniel, Bartoloměj Daniel, Karel Holomek, Elina Machálková a Jana Horváthová.

¹⁰ Zde záleželo na tom, odkud přišli. Romové ze západního Slovenska tzv. „západňara“, bývali s moravskými Romy spřízněni i pokrevně, Romové z východního Slovenska tzv. „východňara“ se kulturně i jazykově lišili více.

Československa. Teprve zde, v podmínkách industrializovaných Čech a Moravy a v procesu postupné urbanizace, se mohli Romové vymanit z životního stereotypu slovenského venkova a začít literárně tvořit ve vlastním jazyce. Tato první etapa let 1821-1945 se shoduje s obdobím, v němž se Romové na vývoji romštiny jako literárního jazyka téměř¹¹ nepodíleli.

Druhá etapa zahrnuje léta 1945-1989. Na jejím počátku, začátkem padesátých let, se zformovala skupina romských vysokoškoláků - MUDr. Ján Cibula, JUDr. Gustav Karika, učitel Josef Drška a další, která se rozhodla rozvíjet romštinu jako literární jazyk.¹² Politický vývoj padesátých a šedesátých let, který směřoval k doktríně „řešit cikánskou otázku násilnou asimilací“¹³, to však těmto romským intelektuálům na dlouhých dvacet let znemožnil. Politické uvolnění, které vytvořilo podmínky pro literarizaci romštiny, přišlo pro Romy až s přelomem šedesátých a sedmdesátých let, v období existence Svazu Cikánů-Romů v letech 1969-1973. V této době byl kodifikován romský pravopis, respektive byl vytvořen jeho první koncept¹⁴, ale především - objevila se řada romských autorů, kteří začali psát ve svém mateřském jazyce. Skončila éra, kdy zápisy romštiny a překlady do češtiny sloužily pouze vědeckým, náboženským nebo výukovým cílům a kdy představa „Cikána“ píšícího notabene ve vlastním jazyce byla absurdní. Bohužel toto období trvalo příliš krátce a opět následovalo dvacet let nesvobody. Za tzv. normalizace se sice většině Romů dařilo dobře a po hmotné stránce byli rozhodně na vzestupu, ovšem současně se začaly projevovat první neblahé důsledky asimilační politiky předcházejících desetiletí a urbanizace. Romové se začali propadat do anomie a postupné vytlačování romského jazyka

---

¹¹ Výjimkou je překlad do romštiny: Daniel, Antonín. *O keriben pal e Devleskre bičhade*. [The Acts of the Apostles]. Praha: O Britskā he averthemeskro kher vaš mre Devleskro Lav [British and Foreign Bible Society], 1936.

¹² Hübschmannová, Milena; Šebková, Hana. Pravopis romštiny. In Zbyněk Andrš (ed.) *Jekhetanutňa čhibaha = Společným jazykem*. Brno: Společenství Romů na Moravě, 2003, s. 66.

¹³ Viz Sus, Jaroslav. *Cikánská otázka v ČSSR*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.

¹⁴ Hübschmannová, Milena; Šebková, Hana. Pravopis romštiny. In Zbyněk Andrš (ed.) *Jekhetanutňa čhibaha = Společným jazykem*. Brno: Společenství Romů na Moravě, 2003, s. 68.

a kultury z jejich životů vedlo k problémům, s nimiž se v současnosti potýká celá společnost.

Třetí etapu v romském písemnictví lze datovat od pádu komunismu v roce 1989. Nabytím elementárních občanských svobod důležitých k povýšení romštiny na svébytný literární jazyk: svobody vyjadřovat se k světu a k svému postavení v něm a svobody užívat k tomu svůj mateřský jazyk, i kdyby ve společnosti nepatřil k těm nejprestižnějším, se Romům otevřely nové možnosti. V této třetí etapě žijeme dnes. Otázkou je, co bude silnější, zda etnorevitalizační pohyb započatý Svazem Cikánů-Romů před čtyřiceti lety, anebo entropie všepohlcující globalizace. Chápeme-li svět jako barevnou různost a nikoli jednolitou šed, měli bychom dát romštině šanci.

2. Překlady z romštiny do češtiny

2.1 Folklór

Prvními souvislými u nás vydanými texty v romštině jsou zápisy folklórních žánrů - písní, pohádek a přísloví, ale také výtvorů umělých - bajek a podobenství. Tyto žánry se v devatenáctém století objevují jako součást prvních gramatik a slovníků romštiny. Autoři těchto děl, kněz Puchmajer, hrabě Vratislav z Mitrovic nebo farář Ješina,¹⁵ sledovali především cíle naučné, filologické. Původnost textů přitom v jejich dílech nehrála velkou roli. Většina textů, které uveřejňují, nejsou autentickou romskou slovesností, ale dobovou mravoučnou literaturou přeloženou do romštiny. Předlohou těchto bajek, podobenství a veršovaných skladeb byly kromě českých, pravděpodobně i texty německé nebo latinské.

Počátkem romského písemnictví¹⁶ u nás je první autentický zápis romského textu, který nacházíme u J. A. Puchmajera v jeho díle *Románi Čib*,

---

¹⁵ V této studii se blíže zabýváme pouze Ješinou a Puchmajerem. Vratislavovo dílo vyšlo v němčině.

¹⁶ Viz kap. 1 Romské písemnictví a jeho periodizace.

...¹⁷ Jedná se o starobyilou píseň *O vešoro e pajtrenča*¹⁸. Píseň převzal od Puchmajera do svého díla¹⁹ Josef Ješina. Český text písně, který se u Ješiny liší jen v drobnostech, je patrně našim nejstarším překladem z romštiny do češtiny. U Puchmajera už více původních textů v romštině nanajdeme. U Ješiny nacházíme v oddíle nazvaném *Románe gila*, kromě výše zmíněné písně, ještě dalších osm „písňových“ textů. Ješina sice uvádí: „Písně tyto vzaty jsou z úst Cikánů samých“,²⁰ ve skutečnosti jsou však některé z těchto textů příslovími přeloženými do romštiny a další jsou převzaty od jiných autorů. Jazykem oddílu *Románe gila* je převážně česká, dnes už vymřelá romština, v případě autentických písňových textů, které se vyskytují v první části souboru, se s největší pravděpodobností jedná o Ješinou zapsané a redigované překlady rodilých mluvčích. Bajky, které jsou u Puchmajera uvedeny jako *Fabeln* (včetně písně *O vešoro e pajtrenča* a úryvku z Lukášova evangelia),²¹ označuje Ješina jako *Románe paramisi*²². Od Ješiny převzal jednu krátkou bajku²³ do své učebnice i František Vymazal.

S Ješinou a Vymazalem se kromě motivace filologické objevuje při publikování „cikánštiny“ a jejího překladu do češtiny i motivace ryze praktická, o níž tito autoři hovoří v úvodu svých prací takto:

„Znalost jazyka cikánského není tak zbytečna, jak se na první pohled býti zdá. Co se tu nakupuje kněh a učí se předmětům, jež někde v Australii, v zemi, neb na obloze leží, ale seznámiti se s mluvou lidu, ježž denně tu

---

¹⁷ Puchmayer, Anton Jaroslav. *Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Angang die Hantýrka oder die Čechische Diebessprache*. Prag: Fürst-erzbischöflichen Buchdruckerey, 1821.

¹⁸ Tamtéž pod názvem „Verše“, s. 77-78.

¹⁹ Ješina, Josef. *Romáňi čib čili jazyk cikánský*. 2. rozšířené vyd. Praha: Fr. A. Urbánek, 1882, s. 147.

²⁰ Tamtéž, s. 144.

²¹ Puchmayer, Anton Jaroslav. *Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Angang die Hantýrka oder die Čechische Diebessprache*. Prag: Fürst-erzbischöflichen Buchdruckerey, 1821, s. 52-80.

²² Ješina, Josef. *Romáňi čib čili jazyk cikánský*. 2. vydání. Praha: Fr. A. Urbánek, 1882, s. 158-173.

²³ „Pes a kus masa“. Vymazal, František. *Cikánsky snadno a rychle*. Praha: Bačkovský, 1900, s. 50.

neb tam chtěj nebo nechtěj viděti nebo cítiti musí, zdálo by se býti zbytečným? Vždyť již škoda vlastní vyžaduje, aby se proti ní dle možnosti obrnil každý známostí řeči cikánské. Mimo to jest to trapné vědomí, že uprostřed nás potuluje se lid, jenž nám dobře rozumí, ale z nás jemu málo kdo, anebo jen velmi nedostatečně. To vědomí ponižuje, zahanbuje nás před Cikánem, který naší neznalosti ku svému prospěchu užívá.“²⁴

„Tato knížka je psáno hlavně pro četníky, soudce, policisty a ty, kteří mají činit s cikány, aby rozuměli, když se proti nim domlouvají.“²⁵

Tato „cigánofobická“ motivace je skrytě přítomna i v romistickém díle prvorepublikového antropologa a pedagoga F. Štampacha, který pro své výpravy k Romům volí jako základny nejbližší četnické stanice. Úzká spolupráce s policií při shromažďování jazykového materiálu k romistickým studiím však nebyla cizí ani významnému indologovi V. Lesnému. Přístupy k romštině a jejímu překládání do češtiny, případně k jejímu vyučování, měly za první Československé republiky převážně charakter potencionálně represivní a ve svých důsledcích byly součástí politického ovzduší doby, která vedla ke genocidě Romů za druhé světové války. Předválečnou atmosféru ve vztahu k Romům a k romštině dokládá i předmluva štábního strážmistra L. Machaly ke své příručce z první poloviny třicátých let:

„Bezpečnostní orgán, zvláště četnictvo, přichází velmi často při výkonu svého povolání do styku s cikány. Cikáni přes veškeré napomínání mluví mezi sebou cikánsky a často se dorozumívají před vyšetřujícím četníkem o věcech, aby vyšetřování znemožnili, neb aspoň stížili.

Bylo by účelné, kdyby četník znal některá názvosloví cikánské hantýrky, by mohl často postřehnouti domluvu a úmysl cikánů.“²⁶

Ve dvacátém století, zejména v jeho druhé polovině a na počátku století současného, folklórních textů v romštině a jejich překladů do češtiny přibývá. Roste i jejich žánrová různost, zapisovány a překládány jsou memoráty, legendy, humorky, anekdoty apod. Jejich publikování je

---

²⁴ Ješina, Josef. *Románi čib čili jazyk cikánský*. 2. vydání, Praha: Fr. A. Urbánek, 1882, s. XI.

²⁵ Vymazal, František. *Cikánsky snadno a rychle*. Příspěním dra. R. v. Sowy. Praha: F. Bačkovský, 1900, s. 3.

²⁶ Machala, Ludvík. *Slovníček cikánské hantýrky česko-cikánský a cikánsko-český*. Kroměříž: J. Gusek, 1933, s. 3.

motivováno vědeckým zájmem a současně snahou přiblížit romskou ústní slovesnost širší veřejnosti.

Po Ješinovi přinesl další původní záznam romštiny z našeho území s překladem do češtiny až sběratel lidových písní Josef Černík. V roce 1910 zaznamenal a poté vydal zpěvník *Cikánské písničky*²⁷, který obsahuje pětadvacet písní z jihovýchodní Moravy. Jazykem originálu je moravská varieta severocentrální romštiny. Jako autor překladu do češtiny je uveden V. J. Novotný. Podle našeho názoru však pouze přebásnil hrubý překlad, aby cikánské písně zjemnil a zkrášlil podle dobového estetického cítění. Sběratel J. Černík si patrně nechal romské texty nejprve přeložit Pepkou Murkovou z Bojkovic, která byla interpretkou naprosté většiny jím zaznamenaných písní.²⁸

Tři písňové texty²⁹ a jednu pohádku³⁰ zapsal indolog Vincenc Lesný u vosoudovských Romů na Moravě (dnes Bohosoudov), kteří byli vyvražděni za druhé světové války a kteří hovořili moravskou romštinou. S překladem mu zřejmě pomáhal Antonín Ištván, který mu zpíval a vyprávěl.

František Štampach ve svých Základech národopisu cikánů v ČSR uvádí z českých zemí pouze dvě písně, obě přejaté od Ješiny.³¹ Jejich překlady do češtiny jsou Štampachem vylepšenými překlady Ješinovými. Z prozaických útvarů neuvádí Štampach z našeho území nic.

Pro odborné a částečně i pedagogické³² účely shromáždil a do češtiny přeložil mnoho romských textů bohemista Jiří Lípa. Bohužel jen málo z toho

---

²⁷ Černík, Josef. *Cikánské písničky*. Přeložil V. J. Novotný. Brno: Ol. Pazdírek, 1921.

²⁸ Pouze jednu píseň mu zazpívala jiná zpěvačka, anonymní Romka z okolí Uherského Hradiště.

²⁹ *Romáňi čajóri, Kinava tuke lólo gat a Trin šel horki kerđom*. Lesný, V. *Cikáni v Čechách a na Moravě (I)*. *Národopisný věstník československý* 1915, roč. X, s. 216. První a třetí píseň uvádí Lesný ještě ve stati *Jazyk cikánů v ČSR v Československé vlastivědě*. Praha: Sfinx, 1934, díl III, s. 611.

³⁰ Pohádka „O Marjance“. Lesný, Vincenc. *Cikáni v Čechách a na Moravě (II)*. *Národopisný věstník československý* 1917, roč. XII, s. 57-63.

³¹ Štampach, František. *Základy národopisu cikánů v ČSR*. *Národopisný věstník československý* 1930, roč. XXIII, č. 4, s. 345 a 7. Jedná se o písně *Pchandyne, pchandyne* a *Kana nane romni láči*, které byly vzaty z díla J. Ješiny. *Romáňi čib čili jazyk cikánský*. 2. vydání. Praha: Fr. A. Urbánek, 1882, s. 144 a 146.

³² Lípa, Jiří. *Příručka cikánštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963.

bylo publikováno. Lípa zapisoval romštinu foneticky a jeho překlady do češtiny se vyznačují precizností.

Velkou sběratelkou romského hudebního folklóru je už více než půl století etnografka Eva Davidová. Romskou hudbu nahrávala na území celého bývalého Československa a na základě svých sběrů vydala - většinou ve spolupráci s hudebními folkloristy nebo muzikology, několik časopiseckých článků³³, písňových sborníků³⁴ a jednu monografii³⁵. V roce 1974 vyšla první gramofonová deska autentického romského folklóru v bývalém Československu, kterou Eva Davidová připravila ve spolupráci s muzikologem Jaromírem Gelnarem. Tato LP (dlouhohrající) deska *Romane gila...*³⁶ byla opatřena přílohou s překlady romských textů do češtiny. Po devadesátém roce vyšlo ze sběrů Davidové několik CD s buklety³⁷, v nichž rovněž nacházíme romské texty přeložené do češtiny. Výběr písní, ať už pro tisk nebo pro zvuková vydání, je u Davidové bohužel často opakováním již vydaného, jednotlivě

---

³³ Např. Tradiční i současný romský (cikánský) písňový folklór. *Český lid*, 1989, č. 1 nebo Tradiční a současný romský písňový folklór - ukázky sběrů. *Bulletin Muzea romské kultury*. Brno: Muzeum romské kultury, 1992, č. 1, str. 18-21.

³⁴ Např. ve spolupráci s Janem Žižkou *Romane gila = Romské písně*. Praha: Pražské kulturní středisko a Ústřední kulturní dům železničářů, 1990 nebo Davidová, Eva. *Čhajori romaňi - Romská dívenko: Výbor z romské písňové poezie*. Praha: Ars Bohemica, 1999.

³⁵ Davidová, Eva; Žižka, Jan. *Lidové písně usedlých Cikánů-Romů v Československu*. Budapest: Institute for Musicology of the Hungarian Academy for Sciences, 1991.

³⁶ Davidová, Eva; Gelnar, Jaromír. *Romane gila. Antologie autentického cikánského písňového folklóru*. Praha: Supraphon a Artia, 1974. [LP s textovou přílohou, mono, 0171389 G].

³⁷ Např. *CD Gila-díla-gilora. Písně olašských a usedlých Romů*. Překlad sleeve notu do romštiny a 36 romských písní do češtiny Zbyněk Andrš. Brno: Muzeum romské kultury 2002.

publikace se - pokud jde o výběr písní, značně překrývají, takže ve výsledku je romských textů publikovaných Davidovou mnohem méně, než by se dalo očekávat. Otázkou je také, jaký je podíl této sběratelky na překladech písní do češtiny v případech, kdy je v roli překladatele uvedena jen ona.

Další významnou sběratelkou romské slovesnosti byla romistka Milena Hübschmannová, která však kromě písňového folklóru³⁸ zaznamenávala a publikovala i pohádky, přísloví a další folklórní žánry.³⁹ Hübschmannová, zakladatelka oboru romistika na pražské Universitě Karlově, byla hlavní iniciátorkou vzniku romské literatury a její neúnavnou šiřitelkou. Literární výtvoř svých romských přátel a známých překládala do češtiny buď sama, nebo je zadávala svým studentům, případně podněcovala samotné Romy, aby překládali výtvoř své a svých kolegů. Překlady M. Hübschmannové, ať už z romštiny nebo do romštiny jsou samy o sobě umělecky zdařilé, protože však často předstihují originál, lze jim vytknout, že nejsou věrné. Svě první překlady z romštiny vydává Hübschmannová v roce 1960 pod názvem *Cikánské písně*⁴⁰. Ty jsou ještě nepřesné a v některých místech i tendenční⁴¹. Svěho překladatelského vrcholu v překladu do češtiny dosáhla M. Hübschmannová patrně ve „svých“ *Romských pohádkách*⁴² (i při zachování výhrady vznesené výše).

V oblasti písňového folklóru je z hlediska překladu zajímavá studie vzniklá spoluprací etnomuzikologa Dušana Holého a historika Ctibora Nečase

---

³⁸ Např. ve spolupraci s Milenou Jelínkovou *Romane giľa = Cikánské písně*. Most: Oblastní klub horníků, [1977?] nebo se Z. Jurkovou *Romane giľa: zpěvník romských písní*. Praha: Fortuna, 1999.

³⁹ Např. *Romské pohádky*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1973 nebo *Godaver lava phure Romendar = Moudrá slova starých Romů*. 1. vyd. Praha: Apeiron, 1991 anebo *Hin man ajsi čhaj, so... Romské hádky*. Praha: Fortuna, 2003.

⁴⁰ Vyšly jenom v českém překladu: *Cikánské písně*. Praha: Mladá fronta, 1960.

⁴¹ *Tendenční jsou v duchu ideologie padesátých let. Ukázkovým příkladem takovéto ideologizace romského folklóru jsou překlady, nebo spíše parafráze, Jana Soboty v jím sestavené publikaci Cikán zpívá jinak*. Praha: Československý spisovatel, 1954.

⁴² Vydal Odeon, 1973 a Fortuna, 1999.

- *Žalující píseň*⁴³, která je věnována strofickým písňovým cyklům z prostředí koncentračních a pracovních táborů. Texty těchto písní (zaznamenané v západoslovenské a východoslovenské varietě severocentrální romštiny) přeložil do češtiny romský historik Bartoloměj Daniel.

Mnoho romských folklórních textů a jejich překladů včetně nejrůznějších vzpomínkových vyprávění ze života vyšlo v časopise romistických studií *Romano džaniben*⁴⁴ a roztroušeně i v romských periodikách jakými byly *Lačo* a *Amaro lav*, *Romano Gendalos* v celé sérii svých proměn⁴⁵ a v dalších. Hlavními překladateli a často i sběrateli různých folklórních žánrů byli kromě M. Hübschmannové i někteří její žáci.

Poměrně málo překladů do češtiny máme z olašské romštiny. Pokud se vyskytnou, jsou to povětšinou překlady ústní lidové slovesnosti nebo články Petera Stojky o olašské kultuře, který je psal pro *Romano džaniben* a sám si je překládal do slovenštiny. Do češtiny byl přeložen knižně vydaný výběr z olašské písňové poezie *Dúral me avilem/Z dálky jsem přišel*⁴⁶.

2.2 Umělecká literatura

Počátky umělecké literatury v romštině, tedy i prvních překladů prózy a poezie z romštiny do češtiny, jsou neodmyslitelně spjatý s existencí zpravodaje *Románo lil*, který vydával v letech 1970–1973 v Brně sídlící ÚV Svazu Cikánů-Romů ČSR. Texty psané v romštině, někdy přeložené do češtiny, jindy pouze v původním znění, se začaly objevovat paradoxně v době, kdy Komunistická strana Československa potlačovala svobodu projevu ve všech oblastech veřejného života. Tehdy, na počátku tzv. normalizace, začínají literárně tvořit Tera Fabiánová, Andrej Pešta, Ilona Lacková, Andrej Giňa, Bartoloměj Daniel, Vojtěch Fabián, František Demeter, někdy souborně označovaní jako „nejstarší generace romských autorů u nás“⁴⁷. Velká část

---

⁴³ Holý, Dušan a Ctibor Nečas. *Žalující píseň*. Brno: Ústav lidové kultury ve Strážnici, 1993.

⁴⁴ Jen v letech 1995–2009 zde vyšlo celkem 47 příspěvků tématicky zaměřených na romskou hudbu a píseň.

⁴⁵ Blíže viz kap. 2.2 Umělecká literatura.

⁴⁶ Stojka, Peter; Davidová, Eva a Hübschmannová, Milena. *Dúral me avilem = Z dálky jsem přišel*. Praha: Ars Bohemica, 2000.

⁴⁷ Sadílková, Helena. *Tematická analýza romské povídkové tvorby v ČR*. Diplomová práce na FF UK Praha, 2002, s. 4.

těchto i pozdějších romských autorů začala psát ve svém rodném jazyce na přímý popud indoložky Mileny Hübschmannové, která se záhy ještě za dob svých studií zaměřila na romský jazyk a kulturu. Jak uvádí A. Scheinostová:

„Na popud M. Hübschmannové a díky nápodobě („*Te e Tera čhinel, soske te na me?*“ – Tera⁴⁸ píše, tak proč ne i já?) se kolem časopisu záhy shromáždila celá skupina spisovatelů a básníků,…”⁴⁹

M. Hübschmannová měla jako členka jazykovědné komise Svazu Cikánů-Romů velký vliv i na kodifikaci romského pravopisu. Ten byl nakonec Svazem přijat v podobě, která se jen s malými změnami⁵⁰, užívá v České i Slovenské republice⁵¹ dodnes. Texty Romů publikované v *Románo Lilu* byly sice apolitické, avšak snaha psát „cikánsky“ byla komunistickou mocí chápána jako tendence jdoucí proti státem prosazované asimilaci, respektive integraci⁵². A tak toto období umírněných etnoemancipačních snah Romů v tehdejší Československu nemělo dlouhého trvání. V roce 1973 byl Svaz Cikánů-Romů pod nátlakem komunistické nomenklatury rozpuštěn. K lepšímu pochopení dobové situace je však také třeba říci, že většina protagonistů dobových etnorevitalizačních snah byla komunisty, a to často z přesvědčení. Byli to Romové z hlediska „tradiční romské kultury“⁵³ akulturovaní, kteří přijali za svou dobovou rétoriku třídního boje a budování lepších zítřků. I proto byl postup Svazu Cikánů-Romů v otázkách spojených s užíváním svého etnického jazyka umírněný a opatrný. Přesto však necelé čtyři roky

---

⁴⁸ Míneňa je Tera Fabiánová, která měla ve zpravodaji vyhrazenou pravidelnou rubriku nazvanou „Zadáno pro Teru“.

⁴⁹ Scheinostová, Alena. „*Romipen: Cesta k moderní identitě.*“ Diplomová práce na FF UK Praha, 2003, s. 13.

⁵⁰ Např. v původním návrhu romského pravopisu se dlouhé samohlásky označovaly délkou, na rozdíl od současného úzu. To je patrné i z názvu zpravodaje *Románo Lil* (podtrženo autorem), který je téměř ve všech pozdějších záznamech nesprávně citován jako „*Romano Lil*“, viz např. Hübschmannová, Milena; Šebková, Hana. *Pravopis romštiny*. In Zbyněk Andrš (ed.), *Jekhetanutňa čhibaha = Společným jazykem*. Brno: Společenství Romů na Moravě, 2003, s. 67.

⁵¹ Zde byla standardizace romského jazyka oficiálně završena slavnostním aktem jejího vyhlášení dne 29. 6. 2008 v Bratislavě. Prohlášení vyšlo trojjazyčně (slovensko-romsko-anglicky) i tiskem, pod názvem *Deklarácia Rómov Slovenskej republiky k štandardizácii rómskeho jazyka v Slovenskej republike*. Bratislava, 2008.

⁵² Tento termín nahradil po neúspěchu státní politiky vůči Romům v druhé polovině šedesátých let termín „asimilace“.

⁵³ Pod tímto pojmem rozumím v tomto případě ony romské subkultury, které si udržují vlastní zvykové právo a distanci od většinové společnosti.

existence zpravodaje Románo Lil vytvořily platformu, na niž se dalo po dvaceti letech normalizace navázat.

Se zánikem brněnského Románo Lilu v roce 1973 se nadlouho odmlčeli i romští autoři, kteří v něm debutovali. Slibný rozvoj psané romštiny, respektive jejího severocentrálního dialektu, v němž tito autoři tvořili, byl přerušen. Při likvidaci redakce Románo Lilu se ztratilo mnoho literárních příspěvků, část z nich se ale podařilo zachránit M. Hübschmannové a některé z těchto textů po několika neúspěšných pokusech i vydat.⁵⁴ A tak na samém sklonku sedmdesátých let vyšel jako neprodejný metodický materiál dvojjazyčný sborníček *Romské písně, sborník romské poezie...*⁵⁵, který představil básně Bartoloměje Daniela, Františka Demetera, Vojtěcha Fabiána, Tery Fabiánové, Eleny Lackové a Ondřeje Pešty. Texty upravila a přeložila sestavovatelka sborníku M. Hübschmannová.

První prozaickou prací, resp. její částí,⁵⁶ vydanou po zrušení Svazu Cikánů-Romů v romštině a přeloženou do češtiny byla drobná povídka Andreje Giňi *Phuro/Děda*. Její první část vyšla v roce 1986 v prvním čísle časopisu *List-Lil*⁵⁷. V roce 1988 a 1989 byly vydány dva neprodejné tisky tzv. metodických materiálů *Šunen Romale.../Poslyšte Romové...* První (nečíslované) číslo⁵⁸ zahajuje báseň Margity Reiznerové *Daran lavestar/Bojí se slova*, nejspíše její prvotina, kterou do češtiny přeložila M. Hübschmannová. Číslo je zakončeno povídkou Anhely Žigové⁵⁹ *Dado, so amenge andal/Ťati, cos nám přines* a básní Františka Demetera *Užarav tut/Čekám*. Druhé (a současně

---

⁵⁴ Viz Hübschmannová, Milena. Inspirace pro rozvoj romštiny Čas. (Štúdie a články). [cit. 20.12.2011]. s. 6. Dostupný z WWW: <<http://www.saske.sk/cas/1-2000/hubschmann.html>> nebo Kramářová, Jana a Sadílková, Helena. *Čalo vodi = Sytá duše: antologie prozaických textů romských autorů ČR*. Brno: Muzeum romské kultury, 2007, s. 11.

⁵⁵ *Romské písně, sborník romské poezie. Romane giľa, gendi romaňa poeziatar*. České překlady Milena Hübschmannová, Vladimír Sloup. Praha: Obvodní kulturní dům v Praze 8, 1979. (Do tiráže uvedla Hübschmannová jako spolupřekladaatele Vladimíra Sloupa, vedoucího Obvodního kulturního domu „Na Rokosce“. Ten se však na vydání sborníčku podílel jen organizačně).

⁵⁶ Dokončení povídky mělo vyjít v dalším čísle, ale k jeho vydání už nedošlo.

⁵⁷ Děda = Phuro. *List-Lil. Časopis v češtině a romštině*. 1/1986, s. 30-43.

⁵⁸ *Šunen Romale... Poslyšte Romové...* Praha: Kulturní dům hl. m. Prahy, 1986. Metodický materiál.

⁵⁹ Pseudonym Anny Žigové, nejstarší žákyně M. Hübschmannové z období výuky romštiny na Jazykové škole.

poslední) číslo⁶⁰ „časopisu“ *Šunen Romale...* zahajuje romská báseň Anny Koptové, kterou do češtiny přeložila studentka romštiny Anna Žigová a dále čtyři vyprávění různých autorů v romštině, přičemž jedno z nich je dílem další z žákyň M. Hübschmannové, Hany Šebkové. Text Šebkové spolu s textem Andreje Giňi přeložil do češtiny, alespoň podle údajů v časopise, ing. Petr Víšek. V této době bouřlivých změn a velkého nadšení je pro ty, kteří nejsou jejími pamětníky, leckdy těžké vytvořit si správný obraz o romské literární tvorbě a jejích protagonistech. Praxe byla taková, že jako autory překladu uváděli samy sebe anebo byli uváděni jinými, v některých případech lidé, kteří romsky buď neuměli, nebo byli úplnými začátečníky, anebo - ačkoliv chodili na kursy romštiny i léta - se jí nikdy pořádně nenaučili.

Po pádu komunistických režimů v roce 1990 nastává rozkvět vydávání romských novin a časopisů nejen v Československu, ale ve všech zemích bývalého východního bloku. Prvními romskými porevolučními časopisy v tehdejší České republice jsou měsíčník *Lačo lav* (vycházel v roce 1990) a jeho nástupce magazín *Amaro lav* (1991-94), dále měsíčník *Romano Gendalos* (1991-93) a na Moravě měsíčník *Romano Kurko* (1992-2002). *Romano Gendalos* se dále transformoval do *Nevo Romano Gendalos* (1994) a ten do *Gendalos* (1995-96). V týchž letech vychází čtvrtletník *Romani Duma* (1995-96) a na Moravě vzniká nový časopis, měsíčník *Kereka* (1996-do současnosti), původně určený dětem. Z *Gendalos* se stává *Amaro Gendalos* (1997-2003), který posléze mění vydavatele a přejmenovává se na *Romano Voďi* (2003-do současnosti), přičemž jeho periodicitu zůstává nezměněna. Na Moravě je založen týdeník *Romano Hangos* (1999-do současnosti). Jedinými periodiky odborného zaměření jsou *Bulletin Muzea romské kultury* (1992-do současnosti) vycházející jednou ročně a *Romano džaniben* (1994-do současnosti), původně čtvrtletník, dnes vycházející dvakrát ročně.

V prvních číslech *Lačo lavu* se objevily především básně nové vlny romských autorů: Heleny Horváthové, Marty Bandyové, Vlady Oláha, Jana Horvátha, Margity Reiznerové, Anny Koptové, Olgý Giňové, Kateřiny Mikové a Emila Ščuky. Snad jen s výjimkou posledních dvou jmenovaných neskončilo jejich psaní u jedné, dvou básní. K těm nejvytrvalejším patřili Vlado Oláh, Margita Reiznerová a Jan Horváth. Jejich tvorba vycházela později nejen časopisecky, ale i knižně. Prózu publikovaly v *Lačo lavu* sestry Helena Demeterová a Miluna Zemínová, z autorů starší generace pak Elena Lacková,

---

⁶⁰ *Šunen Romale... Poslyšte Romové...* č. 2. Praha: Kulturní dům hl. m. Prahy, 1986. Metodický materiál.

Tera Fabiánová nebo Andrej Giňa. Pravidlem bylo, že literární příspěvky nebyly překládány do češtiny.⁶¹

Mnoho z výše uvedených nových přispěvatelů do Lačo lavu a později i do dalších romských periodik bylo frekventanty zájmového kursu „Romština pro Romy“, který byl otevřen ve školním roce 1989-90 na Jazykové škole v Praze (v učebně ve Spálené ulici). Kromě rozvětvené rodiny Rusenků – Jána Rusenka (řečeného Láďa) a jeho sester Heleny Demeterové, Margity Reiznerové a Miluny Zemínové, sem aspoň občas přicházeli i Helena Horváthová, Vlado Oláh, Emil Ščuka a další romští zájemci. Kurs vedla M. Hübschmannová, která byla současně překladatelkou velké většiny literárních pokusů uveřejněných v Lačo lavu a dalších nově vznikajících romských časopisech. Hübschmannová shromažďovala literární pokusy frekventantů kursu, podněcovala je k psaní⁶², a někdy jim zadávala i překlady. Tento literární kvas trval zhruba do poloviny devadesátých let. Jak už bylo zmíněno, při publikování romštiny byla zejména v samém počátku praxe taková, že texty nebyly překládány do češtiny. Mnoho čtenářů to jistě odradilo, na druhou stranu to ale zabraňovalo těm, kteří uměli romsky, sklouzávat při četbě k překladu do češtiny, který by se jim byl četl jistě o poznání lépe, neboť ve škole je učili číst v češtině, nikoli v romštině. Motivace psát v romštině, byla u těch, kteří to jednou zkusili velká, neboť jim to najednou otevíralo vyjadřovací možnosti, které jako mluvčí hovorové češtiny nikdy neokusili. Existuje však i původní tvorba romských autorů v češtině. Mezi nejvýznačnější z nich patří Erika Oláhová⁶³, pro niž je čeština jednoznačně jejím prvním jazykem i ve smyslu literárním. Na druhé straně Gejza Horváth, bývalý redaktor novin Romano Hangos a autor mnoha romsky psaných příspěvků, vydal svou knihu povídek z prostředí romské osady⁶⁴ z utilitárních důvodů v češtině. Chtěl, aby se dostala k více čtenářům. Jiní autoři píšící původně v romštině, zkoušeli psát i v češtině, ale vrátili se ke své mateřštině. Příkladem může být Andrej Giňa, který jak uvádí H. Sadílková

---

⁶¹ Pokud se překlad do češtiny v Lačo lavu objeví, je jeho původcem téměř vždy autor originálu, viz Jan Červeňák, Gejza Demeter nebo Tera Fabiánová.

⁶² Nejen osobně, ale i na stránkách romských periodik, např. Lačo lav, 1/1990, s. 22.

⁶³ Knižně vyšly této autorce dva soubory povídek: *Nechci se vrátit mezi mrtvé*. Praha: Společná budoucnost a Triáda, 2004 a *Matné zrcadlo*. 1. vyd. Praha: Triáda, 2007.

⁶⁴ Horváth, Gejza. *Trispras*. Praha: G plus G, 2006.

v úvodu antologie *Čalo vodi/Sytá duše*, se vrací „k romštině, protože mu jeho povídky psané češtinou ‘neznějí’...“⁶⁵

Samostatně knižně v romštině s překladem do češtiny publikovalo poměrně málo romsky píšících autorů⁶⁶, jejich texty jsou povětšinou roztroušeny v romských časopisech anebo ve sbornících. Z těchto je ještě kromě výše uvedené antologie „Čalo vodi“ třeba zmínit speciální číslo literárního časopisu Obrys-Kmen⁶⁷, které vyšlo v roce 2002 a bylo věnováno romské literatuře. V něm byly uveřejněny ukázky z literární tvorby starších i mladších autorů – básně Margity Reiznerové, Tery Fabiánové, Eleny Lackové a Janka Horvátha, a prozaické práce Michala Šamka, Tery Fabiánové, Gejzy Demetera, Heleny Červeňákové-Lalíkové, Gejzy Horvátha, Františka Demetera, Andreje Giňi, Ilony Ferkové, Olgy Giňové a Eleny Lackové. Mezi plejádou překladatelů z romštiny do češtiny se v tomto výběru kupodivu neobjevuje nikdo z romských autorů, pouze jména romistů – Jakuba Krčíka, Milady Závodské, Mileny Hübschmannové, Heleny Sadílkové, Aleny Smutné, Jany Kramářové, Hany Šebkové a Marie Bořkovicové. Pokud se jedná o rozsah překládaných prací, je velmi různý. Nejrozsáhlejším autorským překladem romského textu do češtiny je v minulém roce vydaný *Ráj na zemi*⁶⁸, kniha obsahující deset autorských pohádek Gejzy Demetera.

Zvláštní kapitolu překladů z romštiny do češtiny tvoří řídké překlady z jiných dialektů romštiny než ze severocentrálního. Mezi ně patří např. povídka Hildy Pášové *Te dživen musaj/Žít se musí*⁶⁹ přeložená z maďarské romštiny M. Hübschmannovou, tři básně Dezidera Bangy přeložené značkou ME rovněž z maďarské romštiny pro Amaro lav (1994) anebo texty přeložené do češtiny z romštiny olašské. Ty jsou však folklórního charakteru (viz kap. 2.1), a proto do této kapitoly nepatří.

2.3 Publicistika a populárně vědní literatura

---

⁶⁵ Kramářová, Jana a Sadílková, Helena. *Čalo vodi = Sytá duše: antologie prozaických textů romských autorů ČR*. Brno: Muzeum romské kultury, 2007, s. 14.

⁶⁶ Tera Fabiánová, Elena Lacková, Andrej Giňa, Margita Reiznerová, Vlado Oláh, Jan Horváth, Ilona Ferková, Emil Cina, Agnesa Horvátová, Vladislav Haluška.

⁶⁷ Obrys-Kmen, 2002, č. 8.

⁶⁸ Demeter, Gejza. *Ráj na zemi. Romské pohádky*. Praha: Triáda, 2011, 246 s.

⁶⁹ Pášová, Hilda. *Te dživen musaj = Žít se musí*. Přeložila Milena Hübschmannová. In *Čalo vodi = Sytá duše: Antologie prozaických textů romských autorů z ČR*. Brno: Muzeum romské kultury, 2007, s. 130-173.

Tištění publicistických žánrů v časopisech a novinách v romštině nebo v překladech z romštiny a do romštiny je nový fenomén. Pokud nepočítáme zhruba tříletou existenci *Romano lilu*, v němž publikovala své eseje v pravidelné rubrice Tera Fabiánová⁷⁰, je u nás romsky psaná a překladová publicistika uveřejňována se vznikem prvních romských časopisů a novin. Možnost publikovat své úvahy a názory na veřejné dění i v romštině, menšinovém neliterárním jazyku, kterému chyběly téměř všechny atributy nutné pro vznik „etnického písemnictví“⁷¹ – stát a podpora jeho institucí, spisovatelé, čtenáři, obecně rozšířená pravopisná kodifikace atp., se tedy otevřela až na sklonku osmdesátých let. V roce 1989 za „politického oteplení“ způsobeného Gorbačovovou perestrojkou v Sovětském svazu, je v Praze připravován časopis *Lačo lav*⁷², jehož první číslo vychází v lednu 1990. V něm začínají vycházet první publicistické články v romštině s překlady do češtiny.⁷³ Na konci téhož roku se *Lačo lav* transformuje⁷⁴ do časopisu *Amaro lav*, který pokračuje v jeho duchu. V následujícím roce 1991 a v dalších letech byly postupně založeny další romské časopisy a noviny, které sloužily jako platforma pro romské emancipační snahy. Z těchto tiskovin některé zanikly, jiné proměnily i vícekrát název a vydavatele, a další vycházejí dodnes.⁷⁵ Opět, tak jako už dvacet let před tím, byl zde velký vliv M. Hübschmannové, která aktivovala své staré známé z okruhu romských spisovatelů svázaných s obdobím Svazu Cikánů-Romů a která neúnavně hledala další tváře, které by mohly obohatit vznikající romskou literaturu. Pokud se jedná o překlad, je důležité zmínit skutečnost, že od konce sedmdesátých let vzrůstal okruh lidí, kteří byli schopni z romštiny překládat, nebo v ní dokonce psát, ačkoliv nebyla jejich mateřštinou. Zásahu na tom měla opět M. Hübschmannová, které se v roce 1976 podařilo otevřít kurs romštiny na Jazykové škole v Praze a započít s výchovou svých následovníků⁷⁶.

Texty populárně-vědního charakteru v romštině a jejich překlady do češtiny se vyskytují spíše ojediněle. Několik se jich nachází v odborném romistickém periodiku *Romano džaniben*, jako např. článek romského historika Bartoloměje Daniela *Kije historija Romengri*⁷⁷. Text je psán v západoslovenském dialektu severocentrální romštiny a přeložil jej Jiří Pos. V romských časopisech jakými byly *Amaro lav* nebo *Romano Gendalos*, ale

---

⁷⁰ Viz též kap. 2.2 Umělecká literatura.

⁷¹ Můj termín – pozn. autora.

⁷² Viz též kap. 2.2 Umělecká literatura.

⁷³ Např. Miko, Emil. *Romano festivalis Viedňate = Romský festival ve Vídni*. Přeložila H. Šebková. *Lačo lav*, 1990, č. 10, s. 19-20.

⁷⁴ K původnímu vydavateli Federálnímu ministerstvu práce a sociálních věcí přistupuje ještě Romská občanská iniciativa.

⁷⁵ Viz též kap. 2.2 Umělecká literatura.

⁷⁶ Z těch, kteří se v dalších letech věnovali romštině, patřili k tomuto kroužku (chronologicky): A. Žigová, Z. Andrš, H. Šebková, A. Smutná, R. Weinerová, E. Žlnayová, R. Pellar, L. Viková, H. Jiřincová a další.

⁷⁷ Daniel, Bartoloměj. *Kije historija Romengri*. Poznámka k romským dějinám. (Přeložil Jiří Pos). *Romano džaniben*, 1994, č. 1-2, s. 25-30.

i dalších⁷⁸, se často objevovaly články o romské historii, které však byly spíše osvětového charakteru.

3 Překlady z češtiny do romštiny

3.1 Biblické a mravoučné texty

Historie překladu do romštiny sahá v českých zemích podle všech dosud známých pramenů do počátku 19. století. Roku 1821 byla u nás vydána pod názvem *Románi Čib,...*⁷⁹ „Romský jazyk“ první romská gramatika se slovníkem. Práce vyšla v němčině a jejím autorem byl český obrozenec, básník a katolický kněz, Antonín Jaroslav Puchmajer. V tomto díle, které kromě hodnoty historické, neztratilo do dnešních dnů ani svůj význam pro lingvisty a filology, nacházíme v oddílu *Fabeln* na stranách 52-80 trojjazyčně⁸⁰ uvedené texty. Jedná se o sedmáct bajek, romskou píseň⁸¹ a úryvek z Lukášova evangelia. Dílo vzniklo koncem roku 1819, kdy Puchmajer docházel dva a půl měsíce z Radnic na Plzeňsku, kde působil jako katolický kněz, do nedalekého cikánského tábora. Jeho práce je prvním popisem české romštiny a zmíněné bajky spolu s výňatkem z Lukášova evangelia jsou u nás prvními překlady z češtiny do romštiny.

Na Puchmajera navázal Josef Ješina, rovněž duchovní. Působil jako farář ve Zlaté Olešnici u Jablonce nad Nisou. Roku 1869 se spolu s páterem Františkem Ulrychem začal zabývat romštinou. Plodem jeho zájmu byla česky psaná mluvnice se slovníkem romštiny vydaná v roce 1880 pod názvem *Romáňi čib čili jazyk cikánský*. Součástí druhého vydání⁸² tohoto díla jsou i bajky,

---

⁷⁸ Např. Hübschmannová, Milena. Dějiny Romů. *Romano čirlatuñipen. List-Iil: časopis v češtině a romštině*, 1986, č. 1, s. 12-17. [Přepřacovaný článek původně uveřejněný už v *Románo Iilu*].

⁷⁹ Puchmayer, Anton Jaroslav. *Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Angang die Hantýrka oder die Čechische Diebessprache*. Prag: Fürst-erzbischöflichen Buchdruckerey, 1821.

⁸⁰ V romštině, češtině a němčině. Zda byla zdrojovým jazykem pro překlad do romštiny čeština nebo němčina, nevíme.

⁸¹ Píseň uvedená názvem *Verše* na str. 77-78 je jediným původním romským textem tohoto oddílu. Viz též kap. 2.1 Folklór.

⁸² Ješina, Josef. *Romáňi čib čili jazyk cikánský*. 2. rozšířené vyd. Praha: Fr. A. Urbánek, 1882.

pohádky, přísloví, historické anekdoty, básně a písně. Ješina převzal od Puchmajera všech sedmnáct bajek i úryvek z Lukášova evangelia a zařadil je spolu s dalšími jedenácti bajkami do oddílu *Paramisi - Bajky*⁸³. Všechny tyto texty jsou nepůvodní, do romštiny byly pouze přeloženy. Podobně je tomu i v dalších dvou oddílech: *Románe gila - Cikánské písně* a *Románe paramisi*, mezi nimiž je jen menší část textů původní romskou lidovou tvorbou.

V roce 1936 vyšly v Praze pod názvem *O keriben pal e Devleskre bičhade*⁸⁴ „Skutky apoštolů“. Vydány byly v moravské romštině, varietě severocentrální romštiny. Autorem překladu byl Antonín Daniel, jeden z prvních romských intelektuálů na Moravě, později činný ve Svazu Cikánů-Romů. Překlad této části Nového zákona vyšel pak ještě jednou, a to jako bilingva v roce 2000, pod názvem *Pal oda, so kerenas le Devleskere bičhade*.⁸⁵ Text přeložili z řečtiny (s přihlédnutím k českému ekumenickému překladu) do východoslovenské variety severocentrální romštiny Vladimír Oláh a Ivana Kultová. Tato překladatelská dvojice přeložila do romštiny už tři roky před tím *O evangelijum le Jaňustar*⁸⁶ (podle údajů v tiráži přímo z řečtiny). To vyšlo pouze v romštině. Jako parafráze biblických textů byla v roce 1992 vydána dvojazyčná kniha vyprávění pro děti s názvem *Bůh mluví ke svým dětem/O Del vakerel ke peskere čhave*⁸⁷. Autory překladu do dvou podnářečí východoslovenské variety centrální romštiny (prešovského a humenského), byli Vlado Oláh a Gejza Demeter. U posledních třech uvedených překladů, které vznikly po pádu komunismu, redigovala romštinu Milena Hübschmannová. Její vliv na výsledný tvar překladů byl nemalý a zasloužil by si samostatného hodnocení. Z romských autorů a překladatelů, kteří tíhli k biblickým či obecně náboženským tématům, patří přední místo jistě Vladu (Vladimíru) Oláhovi. Kromě již uvedených prací přeložil do romštiny i liturgické texty pro pravoslavnou církev⁸⁸ (za spolupráce Z. Andrše) a psal

---

⁸³ Tamtéž, s. 107-143.

⁸⁴ Daniel, Antonín. *O keriben pal e Devleskre bičhade*. [The Acts of the Apostles]. Praha: O Britská he averthemeskro kher vaš mre Devleskro Lav [British and Foreign Bible Society], 1936.

⁸⁵ *Pal oda, so kerenas le Devleskere bičhade. Skutky apoštolů*. Přeložili Vladimír Oláh a Ivana Kultová. Praha: G plus G, 2000.

⁸⁶ *O Evangelijum le Jaňustar*. (Evangelium podle Jana). Přeložili Vladimír Oláh a Ivana Kultová. Praha: Česká biblická společnost, 1997.

⁸⁷ *Bůh mluví ke svým dětem. O Del vakerel ke peskere čhave*. Přeložili Vlado Oláh a Gejza Demeter. Praha: Česká biblická společnost, 1992. Část tohoto textu v romštině i češtině byla vydána na stejnojmenné kazetě - producent Zbyněk Andrš, Praha: Česká biblická společnost, 1999.

⁸⁸ *Svate garude keribena pašo bolipen*. 2005.

těž básně v náboženském duchu, např. dvanáct básní v závěrečném oddílu *Krestansko kijolav* ve sbírce poezie *Amaro drom pal o Udut*⁸⁹, ale i další.

Biblické anebo mravoučné texty byly u nás překládány pouze do české, moravské a východoslovenské variety severocentrální romštiny. Výjimkou je překlad Janova evangelia z češtiny do olašské romštiny, jehož autorem je Ivan Pilo. Ten ovšem existuje jen v rukopise.

3.2 Umělecká literatura

Umělecká literatura přeložená do romštiny je jednak vlastní tvorbou romských autorů, kteří nejprve psali v češtině, a teprve poté překládali do romštiny, anebo překlady děl českých autorů. Příkladem prvého je legenda Jána Rusenka o původu Romů⁹⁰, kterou autor napsal nejprve česky a poté ji přeložil do romštiny. Dalším příkladem tvorby romského autora v majoritním jazyce a pozdějšího překladu do romštiny mohou být autorské pohádky *Romane paramisa/Romské pohádky* Eleny Lackové⁹¹. Ty byly nejprve přeloženy ze slovenštiny do romštiny rodilými mluvčími⁹², a teprve nato byl k překladu přiřazen překlad původního slovenského textu do češtiny.

S překlady děl českých autorů se nesetkáváme příliš často. Romistky Hana Šebková a Edita Žlnayová přeložily v osmdesátých letech dvě básně z Kytice Karla Jaromíra Erbena, *Poledníci a Vodníka*, které byly publikovány po jejich smrti v časopise *Romano džaniben*.⁹³ Do tzv. maďarské romštiny byly v devadesátých letech přeloženy romským básníkem Deziderem Bangou dvě pohádky⁹⁴ a několik básní pro časopis *Amaro lav*. Básník Emil Cina přeložil

---

⁸⁹ Oláh, Vlado. *Amaro drom pal o Udut = Naše cesta za Světlem*. Přeložili Lada Viková, Milena Hübschmannová (životopis), Jan Červenka a Anna Žigová. Praha: Daj Romani-Matice romská, 2006.

⁹⁰ Když Romové ještě žili na Slunci. *Šunen Romale... Poslyšte Romové...* Praha: Kulturní dům hl. m. Prahy, 1986, s. 6-8.

⁹¹ Lacková, Elena. *Romane paramisa = Romské pohádky*. 1. vyd. Praha: Radix, 1999.

⁹² Marián Balog, Dada Dudyová, Ivana Ferencová, Ervin Romano Fulmek, Milan Godla, Magda Kokyová, Elena Lacková.

⁹³ Vybrané ukázky z *Polednice a Vodníka*. Přeložily Hana Šebková a Edita Žlnayová. *Romano džaniben*, jevend 2004, vloženo mezi s. 120-121.

⁹⁴ Bukovčanová, D. Jak líska pomohla Jolance = Sar e akhorica la Jolankake lače kerďa. *Amaro lav*, 1994, č. 10, s. 17. Lacková, Elena. Jak primáš Lolo učil ptáky zpívat = Sar o primaši o Lolo siklarďa le čiriklen te gilaven. *Amaro lav*, 1994, č. 11, s. 9.

do romštiny povídky pro děti, které napsal Ludvík Středa⁹⁵ a básník a překladatel Vlado Oláh přeložil do romštiny několik biblických textů různého rozsahu, které publikoval časopisecky i knižně.⁹⁶

3.3 Didaktické a osvětové materiály, oficiální dokumenty

V oblasti školního vzdělávání dětí bylo u nás po pádu komunismu vydáno několik pracovních materiálů, čítankových textů a dalších pomůcek doplňkového charakteru⁹⁷, jejichž ambicí je zapojit do výuky romštinu. Autoři těchto didaktických materiálů vyšli tímto způsobem vstříc těm romským dětem, které jsou dosud bilingvní a jejichž prvním či druhým jazykem je romština. K textům užívajícím romštinu nebo překlady do ní, patří pracovní sešit z konce devadesátých let „*Medvedis the pyramida*“⁹⁸, dále učebnice pro přípravné třídy *Co už umím/So imar džanav/So má žanav*,⁹⁹ která vyšla jako trilingva – z češtiny byla přeložena do slovenské a olašské romštiny nebo slabikář *Amari abeceda/Naše abeceda*¹⁰⁰. Mezi tyto didaktické texty patří i dvě čítanky, dvojjazyčné tituly vydané nakladatelstvím Fortuna – *Poznávej zemi v níž žiješ/Prindžarker o them, kaj džives*¹⁰¹ a *Poznávej lidi a život v zemi, v níž žiješ/Prindžar le manušen the o dživipen andre phuv, kaj tu džives*¹⁰². Oba texty byly přeloženy do

---

⁹⁵ Středa, Ludvík. *Duhový most = Le Devleskeri phurt'*. Překlad do východoslovenského romského dialektu Emil Cina. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2004.

⁹⁶ Viz kap. 3.1 Biblické a mravoučné texty.

⁹⁷ Například *Romské hádankové karty = Romane karti garude lavenca* připravené Nadací Romano Džaniben nebo soubor obrazových materiálů k významným romským osobnostem *Romane bare manuša*.

⁹⁸ *Butakero irka, vaj, Medvedis the pyramida. Pracovní sešit, aneb, Medvídek a pyramida*. Nakreslil, sestavil a napsal Vladimír Smrčka. Přeložil Bartoloměj Daniel. Praha: Státní zdravotní ústav, 1998.

⁹⁹ Rufertová, Hana a kol. *Co už umím/So imar džanav/So má žanav*. Do slovenské romštiny přeložila Veronika Kamenická, do olašské romštiny Margita Lakatošová. Praha: Fortuna, 1998.

¹⁰⁰ Hübschmannová, Milena. *Amari abeceda = Naše abeceda*. Praha: Fortuna, 1998.

¹⁰¹ Danielovská, Věra: *Poznávej zemi v níž žiješ/Prindžarker o them, kaj džives*. Do slovenské romštiny přeložil Zbyněk Andrš. Praha: Fortuna, 2003.

¹⁰² Rufertová, Hana: *Poznávej lidi a život v zemi, v níž žiješ/Prindžar le manušen the o dživipen andre phuv, kaj tu džives*. Přeložili Emil Cina a Věra Cinová. Praha: Fortuna, 2003. [Podíl manželky E. Cíny na překladu je třeba chápat symbolicky – pozn. autora].

východoslovenské variety severocentrální romštiny, přičemž druhý z nich vyšel také jako bilingva ještě v olašské romštině – *Pinžár e manušen taj o trajo ando them, ká trajis*¹⁰³. K didaktickým materiálům, v nichž se nacházejí romské texty přeložené do češtiny nebo z češtiny do romštiny, lze přiřadit i učebnice romštiny, kterých vyšla již celá řada a které jsou různé úrovně. K těm zajímavějším patří např. *Pracovní sešit romského jazyka*¹⁰⁴ vycházející ze západoslovenské variety severocentrální romštiny.

Zvláštní kategorii překladů do romštiny tvoří osvětové materiály a jim podobné tisky. Sem patří např. kuriozní leták *Jak se chránit před pohlavními chorobami/Sar pes te chrañinel le pohlavnone nasvařipendar*¹⁰⁵, stejně jako dotazníky v romštině ke sčítání lidu, ale i romské kuchařky, např. *Chaben andal romañi kuchiña či Sar te chas lačhes the sastes. Recepty romské kuchyně aneb Jak jíst dobře a zdravě*¹⁰⁶ nebo *Nejen romská kuchařka. Na ba romani kucharka*¹⁰⁷. Důležitými osvětovými a edukativními materiály jsou např. brožura *Nakamutñi sterilizacija. [Nechtěná sterilizace.]*¹⁰⁸ nebo DVD *Lety u Písku: místo, o kterém se nesmí mlčet*¹⁰⁹. Do romštiny byly přeloženy i některé oficiální dokumenty, např. *Dekáda romské inkluze 2005-2015*¹¹⁰.

---

¹⁰³ Rufertová, Hana: *Poznávej lidi a život v zemi, v níž žiješ/Pinžár e manušen taj o trajo ando them, ká trajis*. Přeložili Emil Cina a Věra Cinová. Praha: Fortuna, 2003.

¹⁰⁴ Ludányiová, V.; Vejrostová, B.; Zima, I. *Pracovní sešit romského jazyka*. Vyd. druhé. Brno: Střední policejní škola ministerstva vnitra, 2000.

¹⁰⁵ Přeložil Jan Červenka.

¹⁰⁶ Horváthová, Flora; Horváth, Jan; Brázdová, Zuzana. *Chaben andal romañi kuchiña či Sar te chas lačhes the sastes. Recepty romské kuchyně aneb Jak jíst dobře a zdravě*. Do romského jazyka přeložil Jan Horváth, 2. vyd. Praha: Vladimír Smrčka, 1998.

¹⁰⁷ Oláhová, Lubomíra. *Nejen romská kuchařka. Na ba romani kucharka*. Do romštiny volně přeložila Emílie Horáčková. Praha: Fortuna, 2000.

¹⁰⁸ *Nakamutñi sterilizacija. [Nechtěná sterilizace.]* Do romštiny přeložila Jolana Grinvalská. Moravská Ostrava: Občanské sdružení Vzájemné soužití, 2006.

¹⁰⁹ *Lety u Písku: místo, o kterém se nesmí mlčet*. [DVD]. Texty: Památník Lidice, překlad do romštiny Zbyněk Andrš. Vydal Úřad vlády ČR, 2010.

¹¹⁰ *Dekáda romské inkluze 2005-2015*. Jitka Berková (ed.), přeložil Zbyněk Andrš. Praha: Kancelář Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, 2005.

Závěr

Překlad z romštiny do češtiny a z češtiny do romštiny je málo probádanou oblastí, ať už z pohledu translatologie, romistiky nebo bohemistiky. Chybějí analytické studie, které by se zabývaly překladem jako zvláštním typem komunikace mezi romskou a českou kulturou a které by z pohledu výše uvedených disciplín anebo metodologických přístupů jim vlastních, komplexně prozkoumaly bohatý materiál romsko-českého a česko-romského překladu. Důležitým předstupněm takto zaměřeného zkoumání je deskripce dosavadní historie romsko-českého a česko-romského překladu, která dosud také chyběla. Pokusili jsme se zaplnit tuto mezeru a v základních rysech načrtnout vývoj romského překladu u nás.

Romská literatura je velmi mladá. Ačkoliv první záznam romštiny se objevil českých zemích už v první polovině 19. století, o vlastním romském (etnickém) písemnictví ve smyslu literární tvorby Romů v rodném jazyce můžeme hovořit až v posledních čtyřech desetiletích. Médii pro šíření romské literatury a překladu je především romský tisk, knižních titulů vyšlo málo. Překládána jsou především díla romských autorů do češtiny, přičemž toto překládání je motivováno snahou přiblížit romskou kulturu českému čtenáři. Překlady z české nebo světové literatury do romštiny, které by kultivovaly romský literární jazyk a přibližovaly romskému čtenáři kulturu světovou, dosud chybějí. Je to škoda, ale současně i výzva pro všechny překladatele vládnoucí romštinou, aby prolomili bludný kruh a pomohli vyvést tento minoritní jazyk do společnosti jazyků s vlastní literaturou.

Použitá literatura

Primární:

Andrš, Zbyněk. Čhiv ča, čhaje, e leketa. Píseň reflektující případ moldavských „lidožroutů“. *Romano džaniben*, jevend 2002, s. 30–35.

- Andrš, Zbyněk. *Rozhovory o romské hudbě = Vakeribena pal o romano bašaviben: Obraz hudební tradice slovenských Romů v jejich orálním podání*. Praha, 2002.
- Bukovčanová, D. *Jak líska pomohla Jolance = Sar e akhorica la Jolankake lače kerđa*. Přeložil do (maďarské) romštiny Dezider Banga. *Amaro lav*, 1994, č. 10, s. 17.
- Cina, Emil. *O školara = Školáci*. Přeložil Emil Cina. Praha: Horymír Zelenka a Ibra Ibrahimovič, 2005.
- Čermáková, Jarmila Hannah a kol. *Legendy, balady a romance národů*. 1 vyd. Praha: Občanské sdružení Velká Ohrada, 2002.
- Černík, Josef. *Cikánské písničky*. Přeložil V. J. Novotný. Brno: Ol. Pazdírek, 1921.
- Berková, Jitka (ed.). *Dekáda romské inkluze 2005-2015*. Přeložil Zbyněk Andrš. Praha: Kancelář Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, 2005.
- Bůh mluví ke svým dětem = O Del vakerel ke peskere čhave*. Přeložili Vlado Oláh a Gejza Demeter. Praha: Česká biblická společnost, 1992.
- Butakero irka, vaj, Medvedis the pyramida = Pracovní sešit, aneb, Medvídek a pyramida*. Nakreslil, sestavil a napsal Vladimír Smrčka. Přeložil Bartoloměj Daniel. Praha: Státní zdravotní ústav, 1998.
- Daniel, Antonín. *O keriben pal e Devleskre bičhade*. [The Acts of the Apostles]. Praha: O Britskā he averthemeskro kher vaš mre Devleskro Lav [British and Foreign Bible Society], 1936.
- Danielovská, Věra: *Poznávej zemi, v níž žiješ = Prindžarker o them, kaj džives*. Do slovenské romštiny přeložil Zbyněk Andrš. Praha: Fortuna, 2003.
- Davidová, Eva. *Tradiční i současný romský (cikánský) písňový folklór. Český lid*, 1989, č. 1.
- Davidová, Eva. *Čhajori romaňi - Romská dívenko: Výbor z romské písňové poezie*. Praha: Ars Bohemica, 1999.
- Davidová, Eva; Žižka, Jan. *Romane giľa = Romské písně*. Praha: Pražské kulturní středisko a Ústřední kulturní dům železničářů, 1990.
- Davidová, Eva; Žižka, Jan. *Lidové písně usedlých Cikánů-Romů v Československu*. Budapest: Institute for Musicology of the Hungarian Academy for Sciences, 1991.
- Demeter, Gejza. *Čukovo velké neštěstí. Romano džaniben, jevend 2007*, s. 149-155.
- Demeter, Gejza. *Ráj na zemi. Romské pohádky*. Praha: Triáda, 2011.

Demeterová, Helena. *Rom ke Romeste drom arakhel = Rom k Romovi cestu najde*. Praha: Sdružení romských autorů, 1994.

Demeterová, Helena. Jak byli stvořeni Romové. In *Jdeme dlouhou cestou: Odkud jsem? Kdo jsme? Kam jdeme?* Praha: Arbor Vitae, 1998, s. 156.

Fabiánová, Tera. *Sar me phiravas andre škola = Jak jsem chodila do školy*. Přeložila Milena Hübschmannová. České Budějovice: ÚDO a Společenství Romů na Moravě, 1992.

Fabiánová, Tera a Hübschmannová, Milena. *Čavargoš = Tulák*. Praha: Apeiron, 1991.

Ferková, Ilona. *Čhorde čhave = Ukradené děti*. Přeložily Veronika Kamenická, Milena Alinčová, Anna Žigová, Milena Hübschmannová, Hana Šebková a Edita Žlnayová. Brno: Společenství Romů na Moravě, 1996.

Romská literatura na dlani. Obrys-Kmen, č. 8, 1. 12. 2002 [staženo: 11. 12. 2011]. URL: <<http://www.obryskmen.cz/ADLAN/D8/clanek12.html>>.

Giňa, Andrej. *Bijav = Svatba*. Přeložily Milena Hübschmannová a Alena Smutná. Praha: Apeiron, 1991.

Haluška, Vladislav. *Pal le Devleskero Sidorkus = O božím Sidorkovi*. Přeložila Milena Hübschmannová. Praha: Signeta, 2003.

Holý, Dušan; Ctibor Nečas. *Žalující píseň*. Brno: Ústav lidové kultury ve Strážnici, 1993.

Horváth, Gejza. *Trispras*. Praha: G plus G, 2006.

Horváth, Jan. *Tumenge = Vám*. Přeložili Jaromír Vavroš, Milena Hübschmannová a Jan Horváth. Brno: Petrov, 1999.

Horváth, Jan. *O verdan le grajenca džal = Vůz tažený koňmi jede dál*. Přeložily Lada Viková a Anna Žigová. Praha: Daj Romaňi-Matice romská, 2007.

Horváthová, Flora; Horváth, Jan; Brázdová, Zuzana. *Chaben andal romaňi kuchiňa či Sar te chas lačhes the sastes. Recepty romské kuchyně aneb Jak jíst dobře a zdravě*. Do romského jazyka přeložil Jan Horváth, 2. vyd. Praha: Vladimír Smrčka, 1998.

Horvátová, Agnesa. *Pal e bari Rama the aver paramisa = O velké Ramě a jiné příběhy*. Přeložily Milena Hübschmannová a Marie Bořkovcová. Praha: Signeta, 2003.

Hübschmannová, Milena (ed.) *Cikánské písně*. Přeložila M. Hübschmannová. Praha: Mladá fronta, 1960.

Hübschmannová, Milena. *Romské pohádky*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1973.

Hübschmannová, Milena (ed.) *Romské písně: Sborník romské poezie = Romane Gíla: Gendí romaňa poeziatar*. Praha: Obvodní kulturní dům v Praze 8, 1979.

- Hübschmannová, Milena (ed.) *Kale ruži*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko, 1990.
- Hübschmannová, Milena. *Godaver lava phure Romendar = Moudrá slova starých Romů*. 1. vyd. Praha: Apeiron, 1991.
- Hübschmannová, Milena. *Amari abeceda = Naše abeceda*. Praha: Fortuna, 1998.
- Hübschmannová, Milena. *Hin man ajsi čhaj, so... Romské hádanky*. Praha: Fortuna, 2003.
- Hübschmannová, Milena (ed.) *„Po Židoch Cigáni“: Svědectví Romů ze Slovenska 1939-1945*. Praha: Triáda, 2005, díl I.
- Hübschmannová, Milena; Milena Jelínková. *Romane gila = Cikánské písně*. Most: Oblastní klub horníků, [1977?]. Metodická pomůcka pro učitele.
- Hübschmannová, Milena; Zuzana Jurková. *Romane gila: zpěvník romských písní*. Praha: Fortuna, 1999.
- Hübschmannová, Milena (ed.) *Autobiografija = Vlastní životopis*. Přeložila Milena Hübschmannová. In Oláh, Vlado. *Amaro drom pal o Udut. Naše cesta za Světlem*. Praha: Daj Romani-Matice romská, 2006, s. 7-13.
- Ješina, Josef. *Romáňi čib. Mluvnice jazyka cikánského*. Praha: E. Grégr, 1880.
- Ješina, Josef. *Romáňi čib čili jazyk cikánský*. 2. opravené a rozmnožené vydání s doplňkem *Mluvnice cikánského nářečí v Rusku* (spolu s F. Ulrichem dle Grigorjeva a Boehtlingka). Praha: Fr. A. Urbánek, 1882.
- Ješina, Josef. *Slovník česko-cikánský a cikánsko-český, jakož i cikánsko-české pohádky a povídky*. Kutná Hora: Karel Šolc, 1889.
- Kotlár, Miroslav (ed.) *Sborník romských písní*. Do češtiny přeložil Zbyněk Andrš. Liberec: Liberecké romské sdružení, 2007.
- Kramářová, Jana a Sadílková, Helena. *Čalo vodi = Sytá duše: antologie prozaických textů romských autorů ČR*. Brno: Muzeum romské kultury, 2007.
- Lacková, Elena. *Jak primáš Lolo učil ptáky zpívat = Sar o primaši o Lolo siklarđa le čiriklen te gilaven*. Přeložil do (maďarské) romštiny Dezider Banga. *Amaro lav*, 1994, č. 11, s. 9.
- Lacková, Elena. *Romane paramisa = Romské pohádky*. 1. vyd. Praha: Radix, 1999.
- Lesný, Vincenc. *Cikáni v Čechách a na Moravě (I)*. *Národopisný věstník československý* 1915, roč. X.
- Lesný, Vincenc. *Cikáni v Čechách a na Moravě (II)*. *Národopisný věstník československý* 1917, roč. XII.
- Lesný, Vincenc. *Jazyk cikánů v ČSR*. In *Československá vlastivěda*. Praha: Sfinx, 1934, díl III.

Lety u Písku: místo, o kterém se nesmí mlčet, DVD. Texty: Památník Lidice, překlad do romštiny Zbyněk Andrš. Vydal Úřad vlády ČR, 2010.

Ludányiová, V.; Vejrostová, B.; Zima, I. *Pracovní sešit romského jazyka*. Vyd. druhé. Brno: Střední policejní škola ministerstva vnitra, 2000.

Machala, Ludvík. *Slovníček cikánské hantýrky česko-cikánský a cikánsko-český*. Kroměříž: J. Gusek, 1933.

Oláh, Vlado. *Khamori lulud'i = Slunečnice*. Přeložili Ivana Kultová a Jan Červenka, 1. vyd. Praha: MMM, 1996.

Oláh, Vlado. *Le khameskere čhave = Děti slunce*. Přeložila Lada Viková. Praha: Matice romská, 2003.

Oláh, Vlado. *Khamutno kamiben = Žár lásky*. Přeložila Alena Scheinostová. Praha: Matice romská a Dženo, 2005.

Oláh, Vlado. *Amaro drom pal o Udut = Naše cesta za Světlem*. Přeložili Lada Viková, Milena Hübschmannová (životopis), Jan Červenka a Anna Žigová. Praha: Daj Romani-Matice romská, 2006.

Oláhová, Erika. *Nechci se vrátit mezi mrtvé*. Praha: Společná budoucnost a Triáda, 2004.

Oláhová, Erika. *Matné zrcadlo*. 1. vyd. Praha: Triáda, 2007.

Oláhová, Lubomíra. *Nejen romská kuchařka = Na ba romani kucharka*. Do romštiny volně přeložila Emílie Horáčková. Praha: Fortuna, 2000.

Pal oda, so kerenas le Devleskere bičhade = Skutky apoštolů. Přeložili Vladimír Oláh a Ivana Kultová. Praha: G plus G, 2000.

Pášová, Hilda. *Te dživen musaj = Žít se musí*. Přeložila Milena Hübschmannová. In *Čalo vodi = Sytá duše: Antologie prozaických textů romských autorů z ČR*. Brno: Muzeum romské kultury, 2007.

Puchmajer, Jaroslav Antonín. *Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Angang die Hantýrka oder die Čechische Diebessprache*. Prag: Fürst-erzbischöflichen Buchdruckerey, 1821.

Pokuta, Emil. *Džanes romanes?* 1. vyd. Brno, 1992.

Reiznerová, Margita. *Ka'li = Ka'li*. Přeložila Lada Viková. Praha: Sdružení romských autorů, 1994.

Reiznerová, Margita. *Suno = Sen*. Přeložila Milena Hübschmannová, Praha: Sdružení Společná budoucnost, 2000.

Rufertová, Hana a kol. *Co už umím/So imar džanav/So má žanav*. Do slovenské romštiny přeložila Veronika Kamenická, do olašské romštiny Margita Lakatošová. Praha: Fortuna, 1998.

Rusenko, Arnošt. *Trin pheňa = Tři sestry*. 2. rozšířené vyd. Praha: Sdružení

romských autorů, 1994.

Slepčik, Ján „Ačo“. *CD Gipsy Songs*. Překlad písňových textů do češtiny Zbyněk Andrš. Vydalo Amabile v kooperaci se sdružením Dženo, 2004, [AM 0034-2].

Sobota, Jan (ed.) *Cikán zpívá jinak*. Přeložil J. Sobota. Praha: Československý spisovatel, 1954.

Stojka, Peter; Davidová, Eva a Hübschmannová, Milena. *Dúral me avilem = Z dálky jsem přišel*. Praha: Ars Bohemica, 2000.

Středa, Ludvík. *Duhový most = Le Devleskeri phurt'*. Překlad do východoslovenského romského dialektu Emil Cina. Liberec: Krajská vědecká knihovna v Liberci, 2004.

Šamko, Michal. *Papuskeri paramisi = Dědečkova pohádka*. Přeložila Hana Šebková. *Romano džaniben*, 2000, č. 4, s. 68-75.

Šamko, Michal. *Košiben = Prokletí*. Přeložila Milena Hübschmannová. *Romano džaniben* 2002, č. 1-2, s. 71-86.

Štampach, František. *Základy národopisu cikánů v ČSR. Národopisný věstník československý 1930, roč. XXIII, č. 4.*

Šunen Romale... *Poslyšte Romové...* Praha: Kulturní dům hl. m. Prahy, 1986. Metodický materiál.

Šunen Romale... *Poslyšte Romové...* č. 2. Praha: Kulturní dům hl. m. Prahy, 1986. Metodický materiál.

Viková, Lada (ed.) *Rozhovor s manžely Oláhovými*. Z romštiny přeložila L. Viková. In Oláh, Vlado. *Khamutno kamiben. Žár lásky*. Přeložila Alena Scheinostová. Praha: Matice romská a Dženo, 2005.

Vratislav z Mitrovic, Rudolf. *Versuch einer Darstellung der Lebensweise, Herkunft und Sprache der Zigeuner im Allgemeinen und der in Oesterreich lebenden Zigeuner inssbesondere*. Praha: Heinrich Meren, 1868.

Vybrané ukázky z *Polednice a Vodníka*. Přeložily Hana Šebková a Edita Žlnayová. *Romano džaniben*, jevend 2004, vloženo mezi s. 120-121.

Vymazal, František. *Cikánsky snadno a rychle*. Praha: Bačkovský, 1900.

Sekundární:

Andrš, Zbyněk. *Několik poznámek k tzv. severocentrální romštině*. In Jan Červenka (ed.) *Jekhetaňarďa čhibaha /Sjednoceným jazykem*. Brno: Společenství Romů na Moravě, Praha: Universita Karlova v Praze, 2005, s. 25-30.

Clough, Brady. *Romská kultura v Evropě: Informace o kulturním a občanském životě Romů v členských státech EU*. Praha: Centrum politických analýz, 2002.

Červenka, Jan. Ješina Josef. Romáňi čib čili jazyk cikánský. A Slovník česko-cikánský a cikánsko-český, jakož i cikánsko-české pohádky a povídky. [Recenze knihy]. *Romano džaniben*, 1997, roč. IV, č. 3-4, s. 171-172.

Červenka, Jan. O romské literatuře. *Grand Biblio*, 2008, roč. 2, č. 11, s. 9-9.

Červenka, Jan. Standardizace romštiny oproti standardizaci romského pravopisu. In Jan Červenka (ed.) *Jekhetanardža čhibaha/Sjednoceným jazykem*. 1. vyd. Brno: Společenství Romů na Moravě a Praha: Filosofická fakulta University Karlovy, 2006, s. 9-16.

Červenka, Jan. Co vyplývá z obecné teorie překladu pro současné překlady do romštiny? In Zbyněk Andrš (ed.), *Jekhetanutňa čhibaha/Společným jazykem*. 1. vyd. Brno: Společenství Romů na Moravě, 2003, s. 31-36.

Davidová, Eva. 1995. *Cesty Romů: Romano drom 1945-1990*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Evropská charta regionálních či menšinových jazyků, Štrasburk 5. listopadu 1992 (ETS 148) Dostupné z WWW: ><http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/dokumenty/mezinarodni-dokumenty/evropska-charta-regionalnich-ci-mensinovyh-jazyku-17547/><

Filipský, Jan a kol. *Kdo byl kdo, čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. 1. vyd. Praha: Libri, 1999.

Havlová, Věra. *Vznik a současné postavení psané romské literatury v ČR*. Bakalářská práce IZV UK. Praha 2000.

Hübschmannová, Milena. K jazykové situaci Romů v ČSSR: Sociolingvistický pohled. *Slovo a slovesnost*, 1976, roč. 37, č. 4, s. 328-336.

Hübschmannová, Milena. Roms (Gypsies) in Czechoslovakia and their literature. *Studies in Indo-Asian Art and Culture*, 1977, vol. 5 (Acharya Raghu Vira Commemoration Volume), s. 37-96.

Hübschmannová, Milena. Několik poznámek k psané romštině. *Lačho lav*, 1990, č. 1, s. 22.

Hübschmannová, Milena; Reiznerová, Margita; Demeter, Gejza. Bedrohung und Verlust der eigenständigen Kultur? Anmerkungen zur Situation der Roma in der Tschechoslowakei. In Daniel Strauss (ed.), *Die Sinti/Roma erzählkunst im Kontext Europäischer Märchenkultur: Berichte und Ergebnisse einer Tagung*. Heidelberg: Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, 1992, s. 149-159.

Hübschmannová, Milena. *Šaj pes dovakeras: Můžeme se domluvit*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1993.

Hübschmannová, Milena. Romipen and the Romani Language: Their Changing Status. *Penn Language News*, 1994, nr. 9, s. 20-23.

Hübschmannová, Milena. Několik poznámek k hodnotám Romů. In Helena Lisá (ed.) *Romové v České republice: (1945-1998)*. Praha: Socioklub, 1999, s. 16-66.

Hübschmannová, Milena. Inspirace pro rozvoj romštiny: Postmoderní trendy a modely jazykové politiky ve vztahu k neteritoriálním etnickým menšinám. *Čas. Štúdie a články*. Dostupné z WWW: <<http://www.saske.sk/cas/1-2000/hubschmann.html>>, navštíveno 12. 12. 2011.

Hübschmannová, Milena; Šebková, Hana. Pravopis romštiny. In Zbyněk Andrš (ed.) *Jekhetanutňa čhibaha = Společným jazykem*. Brno: Společenství Romů na Moravě, 2003, s. 57-97.

Hübschmannová, Milena. [Úvod a medailon autora]. In Oláh, Vlado. *Le khameskere čhave. Děti slunce*. Praha: Matice romská, 2003.

Jeden jazyk naše heslo bud': Antonín Jaroslav Puchmajer [sborník příspěvků z vědecké literární konference konané u příležitosti 180. výročí úmrtí národního buditele, kněze, jazykovědce a básníka A. J. Puchmajera]. J. Vyčichlo; V. Viktora (eds.), 1. vydání, Radnice: Spolek divadelních ochotníků a Plzeň: SVK Plzeňského kraje, 2001.

Levý, Jiří. *Umění překladu*. Praha: Pyramida, 1983.

Lhotka, Petr. *Svaz Cikánů-Romů, 1969-1973*. Brno: Muzeum romské kultury, 2009.

Liégeois, Jean-Pierre. *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava: Informačné a dokumentačné stredisko o Radě Európy, 1995.

Lípa, Jiří. *Příručka cikánštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963.

Mann, Arne B. Spisovatelka rómskeho srdca. *Etnologické rozpravy* 2001, roč. 8, č. 2, s. 109-110.

Manuš, Erika (ed.) *Jdeme dlouhou cestou: Odkud jsme? Kdo jsme? Kam jdeme?* Praha: Arbor Vitae, 1998.

Nádvorníková, Lenka a Steklá, Radka (eds.) *Milena Hübschmannová ve vzpomínkách*. 1. vyd. Praha: Romea, 2006.

Nečas, Ctibor. *Špalíček romských miniatur*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008.

Nečas, Ctibor. *Historický kalendář: Dějiny českých Romů v datech*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1997.

Nečas, Ctibor. Původní bojkovští Romové. *Slovácko*, 2004, XLVI, s. 269-274.

Nekvapil, Jiří; Sloboda, Marián; Wagner, Peter. Mnohojazyčnost v České republice. Základní informace. Multilingualism in the Czech Republic. Basic Information. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

Pivoň, Rastislav. František Štampach - jeho prínos pre rozvoj romistiky v Československu. *Romano džaniben*, 2001, roč. VIII, č. 1-2, s. 71-77.

Sadílková, Helena. *Tematická analýza romské povídkové tvorby v ČR*. Diplomová práce na FF UK Praha, 2002.

Scheinostová, Alena. *Romipen: Cesta k moderní identitě*. Diplomová práce na FF UK Praha, 2003.

Scheinostová, Alena. Význam časopisectví v romské literatuře (Zpravodaj *Romano lil*, 1970-1973), 2005. Dostupné z WWW: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/2005/PRPT/19.pdf>, navštíveno 13. 11. 2011.

Scheinostová, Alena. *Okno do romské poezie*. 2009.

Dostupné z WWW: <<http://www.iliteratura.cz/Clanek/23597/okno-do-romske-poezie>>, navštíveno 13. 11. 2011.

Scheinostová, Alena. *Proměny identity v současné romské próze*. Dostupné z WWW: <http://www.iliteratura.cz/clanek.asp?polozkaID=23613>, navštíveno 13. 11. 2011.

Sus, Jaroslav. *Cikánská otázka v ČSSR*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.

Šebková, Hana; Žlnayová, Edita: Rukopisné poznámky českého romisty faráře Josefa Ješiny (1824 - 1889). *Romano džaniben*, 1997, roč. 4, č. 3-4, s. 133-140.

Šebková, Hana. *Jazyková situace Romů a její vývoj*. 1. vyd. Praha, 1995.

Žlnayová, Edita. *Pojmový svět žáků prvního ročníku základních škol z hlediska romštiny*. 1. vyd. Praha: 1995.

Abecední seznam překladatelů (rodilí mluvčí romštiny jsou uvedeni kurzívou)

Alinčová Milena

Andrš Zbyněk

Baláž Elemír

Bandyová Marta

Banga Dezider

Berkyová Květa

Biháry Jaroslav

Bořkovcová, Marie
Cibuľa Ján
Cina Emil
Červenka Jan
Červeňák Jan
Červeňák Štefan
Červeňáková Elena
Čonka Patrik
Daniel Antonín
Daniel Bartoloměj
Danišová Eva
Demeová Denisa
Demeter František
Demeter Gejza
Demeter Milan
Demeterová Helena (Rapačová)
Demeterová Monika
Demúr Šandor
Fabián Roman
Fabiánová Tera
Fečo Jozef
Ferková Ilona
Gabčová Iveta
Gábor Marian
Giňa Andrej
Giňa Dezider
Giňová Ilonka
Giňová Olga
Gronzíková Alena
Haluška Vladislav

Hejkrliková Jana
Hlaváč Ladislav
Hoffmannová Magda
Horváth Gejza
Horváth Janko
Horváthová Agnesa
Horváthová Helena
Hübschmannová Milena
Ješina Josef
Kalejová Zlatica
Kamenická Veronika
Klempár Zoltán
Koptová Anna
Kramářová Jana
Kultová Ivana
Kurej Milan
Lacková Elena (Ilona)
Lesný Vincenc
Lichnovská Michaela
Lolová Malvína
Miková Kateřina
Mirga Rudolf
Nosková Emilie
Oláh Vlado (Vladimír)
Pášová Hilda
Pellar Ruben
Pešta Andrej (Ondrej)
Pokutová Soňa
Pos Jiří
Puchmajer Antonín J.

Reiznerová Margita

Sadílková Helena

Slepčik Ján

Smutná Alena

Stojka Peter

Syslová Hana

Šamko Michal

Šándor Ján

Ščuka Emil

Ščuková Věra

Šebková Hana

Tancošová Zlata

Tulejová Marta

Vavroš, Jaromír

Viková Lada

Závodská Milada

Zemínová Miluna

Žiga Petr

Žigová Anhela/Angela (Anna)

Žlnayová Edita

Žolták Ladislav

Žoltáková Bára